

ÚJ KISTÁJ A HAZAI SZAKRÁLIS KISEMLÉKKUTATÁS TÉRKÉPÉN: AZ ÉSZAKI-BAKONYALJA

Rajczi Pál (1926–2004) emlékének

Bevezetés

A kereszténység két évezredes története során hamar kialakultak azok a módozatok, melyek útján a keresztények – egyénileg vagy közösségben – máig kifejezésre juttathatják vallásos érzületüket. E lehetőségek egyrészt az istentiszteletek szorgos látogatásával, életük kereszténység előírta szabályok szerint való alakításával, adomány felajánlásával stb. jelentenek egyet. Az e fajta kegyesség emlékét azonban gyakorlója halála után csak a közvetlen környezetében élők őrzik néhány generáción át, jobb esetben fennmaradhat nyoma egyházi iratokban, de akkor is csak egy szűk kör, a múlt iránt érdeklődő kutató számára.

Isten közelségének keresése, a feléje megnyilvánuló hála, segítsége iránti vágy, vagy éppen az akaratában való bölcs megnyugvás kinyilvánítása ellenben más oldalról is megközelíthető. Ezen forma tulajdonsága, hogy nem csak egy adott kor sajátja, hanem évtizedeket, évszázadokat átvészelve széles körben emlékeztetheti az utódokat elődeik lelkületére, elmélyült gondolatokat kelthet az arra hajlamos idegenben is. A fentiekben felsorolt érzelmi jellemzők hatására születtek/születnek a tájat megszentelő keresztek, képoszlopok, szobrok, kápolnák, kálváriák stb, melyek mintegy területileg magukhoz koncentrálnak elsősorban a katolikusok hitéletét.¹ Ahogy Bartha Elek fogalmaz: „a vallás megteremti, állandóan fenntartja, újratermeli azt a környezetet, amely létezési feltételeit biztosítja.”²

Nevezett építmények néprajzkutatás horizontján való megjelenése hazánkban nem egészen három évtizedes múlttra tekint vissza.³ Az azóta eltelt idő kevésnek bizonyult egy egész Kárpát-medencére kiterjedő számbavétel készítésére, az eddig dokumentált anyag nem elegendő reprezentatív kategóriák kialakításához. Ennek is köszönhető, hogy még nem alakult ki közmegegyezéses terminológiájuk, s ez esetben is okozott némi fejtörést. A továbblépést az ér-

¹ E „másik megközelítés” koraiságának bizonyítására jó példa a keresztállítási gyakorlat 4. századból származó leírása. (Idézi: HORVÁTH 1995. 381–382.)

² BARTHA 1990. 219.

³ BARTHA 1990. 219.

deklódés hiánya is gátolja,⁴ noha az utóbbi időben születnek a néprajzi kutatást segítő tanulmányok más történeti tudományágak részéről.⁵

Az alábbiakban a Liszka József által németből magyarra átplántált „szakrális kisemlék”⁶ gyűjtőfogalom néhány darabját, képoszlopokat és szobrokat kívánok bemutatni. Az emlékek teljes skáláját felölelni grandiózus feladat lenne, ezért ettől eltekintek. Előbbre valónak tartom e helyen – a kihagyott keresztek⁷ és társainak jelentőségét természetesen nem lebecsülve – azon építmények kiemelését, melyek jelen vannak, ám kevésbé hangsúlyosak a vizsgált területen, amely a Bakony északi, Pápától keletre eső, Sokoróaljával érintkező, dombokkal tagolt peremvidéke. A vizsgálat öt települést, sorrendben Bakonygyirót, Bakonypéterdet, Bakonyszentivánt, Lovászpatonát és Ugodot érinti. Előbbi kettő Győr-Moson-Sopron, míg utóbbiak Veszprém megyéhez tartoznak. (Történetük legfontosabb adatait a tárgyalás során lábjegyzetben közlöm.)

Képoszlopok

Munkám kezdetén, a felmért képoszlopok vonatkozó szakirodalommal történő összevetése folyamán hamar kiderült, az eddigi képoszlop-definíciók esetében nem alkalmazhatók feltétel nélkül. Az itteni képoszlopok ugyanis nem felelnek meg maradéktalanul (s miért ne fogalmazzak pontosan?!) sem Liszka József,⁸ sem Perger Gyula⁹ földrajzilag közel eső területről közölt meghatározásaival. Ez érthető, hiszen ők sem szintézisre törekedtek, nem az egészt alapul véve dolgoztak, hanem csak az általuk vizsgált területen előforduló tipikus jegyeből közelítettek egy általánosnak mondható felé. Vállalásom jellege szerencsére nem kötelez mélyebb, a terminológiát illető eszmefuttatásra. Mégis, nem másért, mint a fentiekől bizonyos pontokon tapasztalható eltérések okán, csupán a közérthetőség miatt, szükségesnek tartom egy saját vizsgálataim alapján készült bakonyaljai képoszlop definíció közreadását, mert egyértelműen tisztázni kívánom, mit is értek pontosan e kifejezés alatt. *A képoszlop területünkön téglából épült, henger vagy hasáb alakú, a legkülönfélébb hordozóra (pléh, papír, alumínium),*

⁴ LISZKA 2000. 19.

⁵ MÁRKUSNÉ 2001. 317–329.

⁶ LISZKA 2000. 19.

⁷ Ezekről Varga Éva Teréz, a pápai múzeum munkatársa tudomásom szerint a közeljövőben fogja publikálni kutatásainak eredményét.

⁸ „Szoborfülkés képoszlop. Kőből, téglából épített, három- vagy négyszög alaprajzú magas oszlopok, amelyeknek felső harmada általában (de nem feltétlenül) kiszélesedik, s benne egy vagy három (esetleg négy) szobor-, illetve képfülke található. Sátortetős csúcsán minden esetben kereszt látható.” (LISZKA 2000. 29.)

⁹ „Területünkön a képoszlopok legtöbbször 3–4 m magas, négyzetes hasáb alakú, faragott kőből vagy téglából épített monumentumok, melyek gúlában záródó tetejét faragott vagy kovácsoltvas kereszt koronázza. Az oszlopok közepén vagy felső harmadában az útra néző oldalon mindenképpen, de sokszor mind a négy irányban szobrok és képek elhelyezésére szolgáló, kis fülkék találhatóak. A téglából épített, vakolt oszlopokat fehérre meszelték, de gyakran a faragott kőből készült képoszlopok felfrissítését is meszeléssel oldották meg.” (PERGER 1993. 359.)

a legkülönbözőbb kivitelezési eljárással (festés, reprodukció, préselés) elkészített vallási tárgyú képzőművészeti alkotást, „képet” magába foglaló építmény. E képet tartalmazó fülke vagy az oszloptestben, vagy egy tőle formailag eltérő kialakítású fejezetben található. A képoszlop tetején keresztrel, vagy anélkül áll. Az emléktárgy bemutatása során, ha van, ennek helyi elnevezését adom közre, már csak a „népi íz” közelebb hozása végett is. S ha már itt tartunk, témába vág, így érdemes idéznem a környéken egykor higgadt emberre használt hasonlatot: „Ugy ül ott, mind em modori kíp”¹⁰ (Modor, Pozsony vm.). Illusztrálva ezzel, a szóban forgó objektumok szervesen benne éltek a népi gondolatvilágban.

A német nyelvterületről eredő képoszlopok¹¹ vidékünkön szintén egykori német telepesfalvakhoz köthetők. Egyik példánya Bakonygyirót¹² községben, a belterület határán, a szőlőhegy felé vezető út mentén bal oldalon, egy árok mellett, a vasútállomás és a sínpálya közvetlen közelében található (1. kép). Korábban – úgy tűnik – ez az út volt a község szakrális tengelye, hiszen mellette emelték a kálváriát is, melyet 1928-ban a temető végébe helyezték át.¹³ A helyiek „pütszejn”-nek, azaz a nyelvjárási sajátosságokat lefejtve „Bildsäule”-nak¹⁴ (=képoszlop) hívják.

Maga a 204 cm kerületű, kör alaprajzú, téglából épült, vakolt, meszelt képoszlop¹⁵ hármastagolású. A lábazat nélküli, 133 cm magas hengeralakú törzs az alappal megegyező vastagságú (a homlok- és hátoldalt tekintve), tőle alig nagyobb hosszúságú, nagyjából tehát kocka alakú fejezetet tart, melybe a homlok- és hátoldalon is (!)¹⁶ 33×39 cm-es, álló téglalap alakú képtartó fülkét mélyítették. Kép azonban csak a homlokoldali fülkében található. Az építményt a fejezet síkjából ívesen kiugró, cseréppel fedett nyeregtető koronázza. A kúpcserépek közé erősen korrodált, rövidszárú, háromkaréjos végződésű kovácsoltvas kereszt illeszkedik. A pléhlemezeire festett kép tk. a Pietà ikonográfiai témáját, a halott Krisztust ölében tartó Szűz Máriát ábrázolja. Jobb alsó sarkában az alkotó szignója, és a készítés ideje olvasható.¹⁷ Az arányos összképű emlék állapota kielégítő, bár néhány helyen megfigyelhető a vakolat omlása. Nagyobb aggodalomra adhat viszont okot délkeleti irányú dőlése. Tájékozása az út futásának megfelelően délnyugat-északkeleti irányú. Környékének tudatos rendezése, különösebb gondozása nem követhető nyomon. Az oszlop eredetéről, hozzá fűződő hagyo-

¹⁰ HORVÁTH 1906. 135.

¹¹ LISZKA 2000. 28.

¹² A község eddig ismert első írásos említése a 13. századból való, neve a német Gerald személynévből ered, de ez nincs összefüggésben alapítójának nemzetiségével. Németeket csak 1714-ben telepítettek ide a birtokos Esterházyak, miután az 1660-as években egy török támadás a magyar lakosságot elfutásra kényszerítette. (ILA – KOVACSICS 1964. 109.)

¹³ Vutka Hedvig (szül. 1911.) szíves szóbeli közlése.

¹⁴ BALOGH – ÖRDÖG 1987. 103.

¹⁵ Fényképfelvétel található róla: MÉSZÁROS 1983. A magyarázó szöveg „népi műemlék stációoszlop”-ként említi.

¹⁶ Ellentétben PERGER 1993. 337. kislalföldi megfigyeléseivel.

¹⁷ Gertner Katalin, 1997.

mányról a helyiek ma már semmit nem tudnak, történetének jelen homálya pedig előrevetíti funkciójának nélkülözését a faluközösség életében.

Levéltári forrásokból tudom, hogy korábban két képoszlop állt a településen. Az 1845-ös egyházlátogatás szerint: „Vagyon még két oszlop bádogra festett képekkel, az elsőt Veidlinger, a' másodikat Moór János, és Michl András utodjai, a' náluk lévő négy forint pengőért tartják fen jó karban.”¹⁸ Vajon a másik oszlop hol állhatott, és mikor pusztult el, kérdéses. Az idézetben szereplő gondozókat az állítatók leszármazottainak gyanítom; hogy közülük melyikhez fűződik a tárgyalt emlék, helymegjelölés hiányában nem állapítható meg. Haláláig Deutsch Henrik helybeli ezermester ügyelt rá, ha kellett, a képet is átfestette. Mostanság az utcabeliek ápolják, ha szükségét látják.¹⁹

A bemutatandó három képoszlop közül a legimpozánsabb a Bakonypéterdet²⁰ Románddal összekötő országút (és egy árok) mentén, jobb oldalon, a térszín emelkedésének lábánál, a falu belterületétől eléggé távol található (2. kép). Közeliében vezet a dombon lévő szántóföldekre egy földút, melynek másik oldalán egyetlen lakóház áll. A helyiek magyarul szoborlábként, németül „pütszejn“-ként²¹ hívják.

Az oszlop alaprajza egészen egyedülállóan nyolcszögletű, de az oldalak nem egyenlő hosszúságúak, így pontosabban fogalmazunk, ha azt mondjuk, egy négyoldalú hasáb éléinek letörésével alakítottak ki még négy oldalt. A meglehetősen karcsú pillértest szintén nyolcszögletű lábazon nyugszik, mely a pillér hosszának kb. 1/4 részét teszi ki. A homlokoldali saroklapjai két ponton is különböznek a hátlapéitól: keskenyebbek, valamint kissé mélyítve, egyúttal körkikkszerűen kerekítve kapcsolódnak a szomszédos oldalakhoz. A kb. 3,5 méter magas képoszlop 37×50 cm-es, a testbe mélyen benyúló szegmentíves boltozatú fülkéjében egy fakeretes, üvegezett Mária-reprodukciónak található. A kép jobb alsó sarkában címke jelzi a készítőt.²² A képtartó fülke felett néhány centiméterrel vakolatból kialakított párkánysor fut körbe, mely elkülöníti a tetőt tartó, az oszlop síkjából kiugró valódi párkányt. A tető hódfarkú cseréppel fedett, oromzatán vízvetős kiképzésű, hátul apszisszerűen záródó. Kereszt nem található rajta. Tájolása délkelet-északnyugati irányú. Anyaga téglából, mely vakolt, vajsínűre festett, de a lábazon, a homlokoldali saroklapok, és a vakolatpárkány sárgák. Egész állapota, különösen a cserépek újszerű minősége a közelmúltban történt felújítására enged következtetni. Megfigyelhető a közvetlen környezetére való odafigyelés is, mert a földrteget kissé megfaragták – ezzel mintegy teraszt képeztek számára –, valamint közelébe tujákat ültettek.

¹⁸ VÉL A8 26 Visitatio canonica, 1845. Gyirót

¹⁹ Vutka Hedvig (szül. 1911.) szíves szóbeli közlése.

²⁰ A község eddig ismert első írásos említése a 14. század közepéről való. Neve a Péter keresztnevű helynévképzős változata. A földesúr, a pannonhalmi apátság a török után több sikertelen telepítési akciót szervez, míg végül 1715-ben sikerül Moson megyei és németországi németekkel benépesítenie a falut. (ILA – KOVACSICS 1964. 116.)

²¹ BALOGH – ÖRDÖG 1987. 40., ill. Schwarcz József (szül. 1920.) szíves szóbeli közlése.

²² Farkas Sándor fényképész, Monor

Történetéről annyi tudható, hogy a 19. század elején állította a Heberling család.²³ A *Veszprém megye földrajzi nevei* c. kiadvány a községben ezenkívül még egy szentképes oszlopot említ, igaz múlt időben.²⁴ Erről egy helytörténeti munkában találtam közelebbi adatokat: „Bizonyosan régi német szokás szerint jártak el akkor, amikor a falu széle felé oszlopot építettek egy kis tetővel és az oszlop fölkéibe kegytárgyakat helyeztek el. A *varsányi úti kőoszlop* Szűz Mária tiszteletére készült. Egyik oldalán ma is olvasható a felírás: »Anno Domini 1845« =Az Urnak 1845. évében.”²⁵ Az oszlop valamikor a 70–80-as években semmisült meg, nem kizárt, hogy útépitési munkák során.²⁶ A korábban említett kiadvány szerint a péterdiiek ezt nyelvileg is megkülönböztették a ma is állótól, hiszen „pütstoa”-nak, „Bildstein”-nek (=kőkép) hívták.²⁷

Az alábbiakban leírt, Bakonyszentiván²⁸ községet a pápa-veszprémvarsányi főútra csatlakoztató út bekötési pontjában álló képoszlop mostani formájában bő két éves múltra tekint vissza. Létezése mégsem évszázadokat átívelően kontinuos „képoszlopállító hagyomány”-ból ered. Konkrétan arról van szó, hogy a helyén álló korábbi emléket vandál kezek 2002 nyarán ledöntötték, s az új, formailag egyszerűbb kivitelű változat egy évvel később épült fel, a helyi egyházközség és önkormányzat²⁹ támogatásával (3. kép). „Kűkíp”-nek mondják, érdekes módon azonban nem említi a járás földrajzi neveinek összeírása.³⁰

Az objektum 2,5 méter magas, kör alaprajzú, alacsony lábazatra illeszkedő 225 cm kerületű tagolatlan hengertest. Tetején a négy égtáj irányában 18×35 cm-es, álló téglalap alakú fölkét képeztek ki. Ezek felső oldalukon nyitottak, így közvetlenül a sisak illeszkedik rájuk, mely faragott kőből készült, és csonkagúla alakú. A szürkére festett sisakon zártszelvényből hegesztett, rézszínűre festett kereszt áll. A téglából épült, vakolt, meszelt építményt a rongálás nagyjából középmagasságban érte, ezt a fényképen is jól láthatóan jelzi a meszelés eltérő minősége. Nem szóltam még a fölkék tartalmáról. A négy közül háromban található alumíniumból készült, préselt dombormű, egy üres. Az alkotások jóval az eredeti oszlop elkészülte után, a 60–70-es években egy pápateszéri útkarbantartó buzgóságának köszönhetően kerültek helyükre.³¹ Hogy előtte volt-e bennük valami, nem tudni. A csupán fejet ábrázoló domborművek közül kettőn Krisztust, egyen Szűz Máriát láthatjuk, drapériában. Utóbbit a Szentiván felőli oldalra helyezte, míg a kör alakú keretbe foglalt Krisztusfejek egyike Pápateszér irányába,

²³ REICHARDT 1969. 13.

²⁴ Létezését Schwarcz József is megerősítette.

²⁵ REICHARDT 1969. 13.

²⁶ Schwarcz József (szül. 1920.) szíves szóbeli közlése.

²⁷ BALOGH – ÖRDÖG 1987. 40.

²⁸ A község eddig ismert első írásos említése a 14. századból való. Nevét Keresztelő Szent Jánosról elnevezett templomáról kapta. Kétszáz évig puszta, majd a birtokos Esterházyak 1744-ben telepítik be katolikus németekkel. (ILA – KOVACSICS 1964. 120.)

²⁹ Bár nem tartozik az áttekintett emlékek közé, mégis példaértékűnek tartom megemlíteni a bakonyszentiváni önkormányzat vállalását, melynek értelmében fokozatosan megújítja a község útszéli keresztjeit.

³⁰ BALOGH – ÖRDÖG 1987. 156–159.

³¹ Földing Ernő (szül. 1956.) szíves szóbeli közlése.

másika a főútra néz. E homlokoldali érdekessége, hogy vele egy darabból kiképzett máltai keresztre fekszik fel. Az emlék környezetének alakításán semmilyen tudatosság nem figyelhető meg. Tájolása észak– déli irányú, közelében autóbuzsmegálló van.

Történetét a falu krónikásától, Földing Ernőtől tudtam meg: „Ez egy emlékép, amit a szülők állítottak fiuk emlékére, aki állítólag a Bakonyból hordta le a fát kocsival, s lovai megvadulván felborították a kocsit, s ő ott lelte halálát. Úgy emlékszem, mintha a Radics nevezetű család állította volna.”³² Egyik korai példája tehát a napjainkban szaporodó, a közúti baleset helyszínén, az elhunytak tiszteletére emelt ún. „út menti haláljelek”³³-nek. Állításának idejét adatközlőm a 19. század végére, 20. század elejére tette. Ennek helyességét felülbírálja az a tény, hogy még nem említi az 1845-ös egyházlátogatás,³⁴ de szerepel a III. katonai felmérés térképén, mely vidékünkre 1872–1884 között készült el.³⁵ Ma már semmilyen funkcióval nem rendelkezik, amit bizonyít az is, hogy egyetlen helyi lakos birtokában sem volt róla fénykép, amelyről eredeti formájában tudták volna visszaállítani. Jómagam viszont e dolgozat adatgyűjtésekor a pápai múzeumban rábukkantam 1986-ban készült fotónegatívokra, melyek alapján lehetőségem nyílik régi arculatának körülírására (4.1–4.3. kép).

Eszerint a jelenleginél jóval hangsúlyosabb lábazon álló dór jellegű oszlop felső, kiszélesedő részéhez négyzet alakú kőlap kapcsolódott, ami talapzatát képezte a leginkább madáretető házikóhoz hasonlítható fejezetnek. A csonkagúla tető, miként a talapzat, peremet képezve, kissé kiugrott a fülkés rész síkjaiból. A sisakon kereszt nem látható, ez egyébként megegyezik a jelenlegivel, ahogy a domborművek sorrendje is. Szembetűnő a fülkés részek kiképzéseinek – elsősorban az ezeket elhatároló sarokhasáboknak, valamint az oszlophoz illesztésnek – már-már durva mértani pontatlansága. Összkepe alapján egy turisztikai kiadvány kőlámpásnak nevezi, és párhuzamba állítja hasonló Sopron környéki és várvidéki építményekkel.³⁶ A tisztán látás kedvéért megjegyzem, hogy a várvidéki kőlámpások a feketevárosiak kivételével (ezek legfiatalabbja is 18. századi) mind 15. századiak, gótikus stílusúak.³⁷ Ugyanez mondható el egy kivétellel Sopron kőlámpásairól is.³⁸

³² Földing Ernő (szül. 1956.) szíves szóbeli közlése.

³³ LISZKA 2000. 30.

³⁴ VÉL A8 26 Visitatio canonica, 1845. Szentiván

³⁵ www.terkep.lap.hu

³⁶ NÉMETH – SZABÓ 1989. 150.

³⁷ Lásd: NÉMETH 1986. 33. 41. 53. 57. 120.

³⁸ Lásd: PERGER 1993. 359–362.

Szobrok

A következő szobrok bemutatása újabb, eddig ismeretlen adalékot jelent a szakkutatás számára a Nepomuki Szent János- és Szent Vendel-kultusz területi elterjedésének árnyalásához.³⁹ Mielőtt azonban erre rátérnék, szükségesnek tartom a két szent hagyományának igazán rövid összefoglalását.

Nepomuki Szent János 14. században élt csehországi származású szent. A féltékeny Vencel király feleségének gyóntató papjaként megtagadta a választ a királyné gyónása felől feltett kérdésre, így a Károly hídról a Moldva folyóba vetette. Mártírhalálát isteni jel kísérte: vízen úszó holttestét nagy fényességet árasztó gyertyasor övezte. Az 1729-es szentté avatása előtti vizsgálat során nyelvéét épen találták, s ez kultuszának egyik fontos alappillére lett. A gyónási titok vértanújához fordultak patronálásért emellett a vízenjárók (halászok, hajózők, vízimolnárok –, halálának körülményeiből fakadóan – N. T.), a megaláztatástól tartók, szülő asszonyok, vízibetegségben szenvedők, hideglelősök, a jó hírnév rontásától tartók.⁴⁰ A bécsi udvar birodalmi összetartozást erősíteni kívánó politikai elképzelései számára is hasznos kultuszát a jezsuiták kezdték el terjeszteni a 17. században. Vallási céljaik eléréséhez ugyanis – ez a papi misztérium, a gyónás szentségének hangsúlyozását, a Husz-féle eretnekmozgalom maradványainak alászását jelenti – leginkább egy olyan alak felelt meg, mint Nepomuki.⁴¹ Magyarországi aktualitását Bálint Sándor így magyarázza: „Alig lehetett a XVIII. század sokfelől összeverődött új hazai társadalmának időszerűbb emberi feladata, keresztény kötelessége, mint János mennyei közbenjárásával egymás jóhírének tiszteletben tartása, egyben a kölcsönös bizalom légkörének, minden társadalmi élet alapföltételének biztosítása.”⁴² Nepomuki Szent János a nép körében páratlan népszerűségnek örvend.

Szobrai vidékünkön egyazon vízfolyás, a Csángota-ér közelében találhatók. A számos ikonográfiai attribútum ellenére e két alkotást – ahogy szobraikat általában – visszafogottság jellemzi e tekintetben, csak a legalapvetőbb ismérveivel szerepelnek.

A nemesített rozsáról híres Lovászpata⁴³ Nepomuki Szent János szobra álló helyzetben, papi ornátusban, fején birétummal látható (5. kép). A halotti keresztet – melynek külső szára csonka – két kézzel tartja, szívéhez közelítve. A

³⁹ Nem ismeri őket a nagy apparátust felhasználó TÜSKÉS – KNAPP 1988. 330–336., ill. GULYÁS 1986. 101., valamint a Gulyás Éva kutatásaiból kiinduló LISZKA 2000. 116. sem.

⁴⁰ BÁLINT 1998. 395–399.

⁴¹ BÁLINT 1998. 397.

⁴² BÁLINT 1998. 398.

⁴³ A település eddig ismert első említése a 14. század közepéről való. Nevének előtagja sejteti, hogy egykor királyi lovászok faluja volt. A Patona valószínűleg személynév lehetett, eredete közvetlen módon a török nyelvre vezethető vissza. A helység a középkorban mezőváros, oppidum. A török pusztítás után, a 18. században Festetich József földesurasága idején helyzete a jobbágyfalvakéval egyenrangú. 1828-ban újra oppidumként említik, országos vásártartási joggal rendelkezik. Uradalmi központ, kastéllal. A lakosság nagyrésze evangélikus volt. (ILA – KOVACSICS 1964. 247.) Középkori templomát a reformációtól fogva ezek használják. Plébániáját 1805-ben szervezi meg a Somogyi család. (A Veszprémi... 1975. 275.)

kereszt alatt mintha pálmaágot is szorítana. Fejét övező csillagkoszorút nem figyelhettem meg. A faragott kőből készült szobrot nemrég meszelték ki. Testén zöld, szokatlanul alacsony, félig elföldelt benyomást keltő talapzatán a meszelés alatt pedig barna festékréteget találtam, ami korábbi színezésre utalhat. Ezt a helyiek emlékezete is megerősíti.⁴⁴ Semmilyen felirat nem található rajta. Készítője ismeretlen. Egy autóbuszmegálló utasszigetén áll.

Történetéről mostanáig annyit tudtam meg, hogy „Nepomuki Szent János képe kőből faragott: (...) Ó Excellentiája Lovász Patona Urnéja vallásos buzgóságbul (...)”⁴⁵ emeltette. Az iméntiekben az 1845-ös egyházlátogatás ide vonatkozó részletét idéztem, a szobor így a gróf Somogyi család helyi történetét ismerve a 19. század első felében keletkezhetett, egyik hölgytagjának jóvoltából. Mégpedig az idő és hely viszonyait országos dimenzióban tekintve a divat csúcspontján. Ez az az időszak ugyanis, amikor másutt is a középnemesség, mint az adott település kegyura járul hozzá leginkább a szent kultuszának terjesztéséhez a legtöbb szobor állításával.⁴⁶ S ez az az időszak, amikor víz melletti elhelyezése másodvirágzását éli.⁴⁷ 1845-ben az akkori földesúr gondoskodik fenntartásáról.⁴⁸ Jellegzetesen helyi patronátus nem kapcsolódik hozzá, inkább általános segítőszent, miként általában a 19. században jellemző.⁴⁹ Az 1885-ben épült új templomot is neki szentelik.⁵⁰ A helyiek vallásos életében betöltött szerepéről később szólok majd.

Bakonyszentivánon a lovászpatonaihoz képest egészen későn, a rajta levő lévő datálás szerint 1920-ban emeltek szobrot Nepomuki Szent János tiszteletére (6. kép). Akkoriban a Csángota-ér partján kápolna⁵¹ (kőfülke) is körülvette, azonban az áradások miatt nemsokára feljebb hozták mostani helyére, s a fülkét már nem építették vissza.⁵² Jelenleg egy árok felett, stilizált hídra (6.1. kép) épített több lépcsőelemű, karcsú, párkányos posztamensen áll. Talapzatán két sorban a készítőre utaló szignó.⁵³ A fehérre meszelt szobor ikonográfiájáról a következő mondható el: János kősziklán áll, fején birétummal, feje körül drótból készült, csillagok nélküli glóriával látható. Bal kezében korpuszos keresztet tart, kézfeje kissé sérült. Jobb kezével szájára mutat. Papi ornátusának alját körbefutó díszítés szegélyezi. A vértanúságra utaló pálmaágot nem leltem meg az alkotáson.

Állítása után kb. a II. világháborúig a szent ünnepét, május 16-át közrefogó hetekben a kántortartó vezette körmenet vonult szobrához. A naponta ismét-

⁴⁴ Horváth Julianna (szül. 1940.) szíves szóbeli közlése.

⁴⁵ VÉL A8 26 Visitatio canonica, 1845. Lovász Patona

⁴⁶ TŰSKÉS – KNAPP 1988. 340.

⁴⁷ TŰSKÉS – KNAPP 1988. 342.

⁴⁸ VÉL A8 26 Visitatio canonica, 1845. Lovász Patona

⁴⁹ TŰSKÉS – KNAPP 1988. 354.

⁵⁰ A Veszprémi... 1975. 275.

⁵¹ Újabb adalék a kápolna kifejezés szóban forgó jelentésváltozatának területi elterjedéséhez. (Vö. LISZKA 2000. 20–23.)

⁵² Földing Ernő (szül. 1956.) szíves szóbeli közlése.

⁵³ Kelemen, Pápa

lődő eseményen litániát mondtak, németül énekeltek, majd visszaballagtak a templomba. A gyülekezet Nepomuki zászlóját iskolás gyermekek vitték.⁵⁴

Vendel a 6–7. században élt frank származású szent. Egészen fiatalon tanújelét adta a keresztény tanítások szerint való életvitelnek, ezért apja, hogy valamelyest visszafogja buzgalmát, nyájainak őrzésével kötötte le. Eközben viszont remeteség iránti vágy támadt benne. Néhány társával Rómába zarándokolt, és ezután már nem tért haza szülőföldjére. Trier közelében egy erdőbe vonultak el. Vendel egy gazdához szerződött, kinek állatait felügyelte. A gazda, látva a munkája során végrehajtott sok csodás tettet, elengedte. Remetetársai vezetőjüknek tették meg, nemsokára kolostort is emeltek. Ennek apátjaként halt meg 617-ben.⁵⁵ Ereklýei a nevét róla nyert St. Wendel város – fontos búcsújáróhely – templomában található. Legendájából fakadóan ő a jószágtartó gazdák, pásztorok, juhászok védőszentje. Ünnepe október 20. Magyarországi megjelenése a 18. századra tehető.⁵⁶ Hazai elterjedésének kérdésével legutóbb Liszka József foglalkozott, egyúttal összefoglalva a téma kutatásának eddigi eredményeit is.⁵⁷ Ő gyakorlatilag fajsúly szerint rangsorolja a meggyökeresedés kérdésének korábban kialakított három irányát. Eszerint a kultusz alapjának megteremtése a török után betelepült német lakossághoz fűződik. Ehhez járult hozzá a 17. századtól a fokozatos juh-fajtaváltás (a merinó fajtával hozzáértő német juhászok is érkeztek), végül az egyház.⁵⁸ Nagyban elősegítette kultuszát a szent életrajzát megíró Padányi Bíró Márton veszprémi püspök. Nem meglepő hát a veszprémi egyházmegyében tapasztalt népszerűsége.⁵⁹

Lovászpatonán „a’ Vendégfogadói téren Szent Vendel képe hasonlóul (ti. Nepomukihoz – N. T.) köbül faragott.”⁶⁰ Vendelt fedetlen fővel, vállra omló hajjal, pásztoröltözékben, csizmába szoruló nadrágban ábrázolja (7. kép). Földig érő köpenye alól jól kivehető a vállán átvetett, jobb oldalán lévő pásztoráltáska. Vállán még egy kendő (?) is látható. Jobb kezét szívére helyezi, balja kb. könyöktájon le-tört, így nem tudni, milyen jellegű pásztorszerszám volt benne. Lépő helyzetben megjelenített jobb lábánál egy merinó kos térdel. A pusztuló állagú homokkő szobrot minden ízlést nélkülöző zöldre és barnára festett rácsos vaskerítéssel határolt virágoskert veszi körül. Nem a közelében futó főutca, hanem a polgármesteri hivatal oldalfala irányába néz, ami utal a tér egykori, mára megváltozott kialakítására is. Alkotója kilétét homály fedi.

Felállításának szükségét jól megvilágítja a helytörténeti lexikonban fellelt, Fényes Elektől kölcsönzött idézet: a településnek „Virágzó ló és szarvasmarha

⁵⁴ Földing Ernő (szül. 1956.) szíves szóbeli közlése. (A szokás egykor országosan elterjedt lehetett. Említi: BÁLINT 1998. 405., a nyugat-dunántúli Hosszúperesztegről: HORVÁTH 1995. 391., a szlovákiai Kisalföldről: LISZKA 2000. 74.)

⁵⁵ LISZKA 2000. 81.

⁵⁶ BÁLINT 1998. 426.

⁵⁷ LISZKA 2000. 81–126.

⁵⁸ LISZKA 2000. 123–125.

⁵⁹ BÁLINT 1998. 427–429.

⁶⁰ VÉL A8 26 Visitatio canonica, 1845. Lovász Patona

tartása és juhtenyésztése. Híres a falu baromvásáráról is.⁶¹ Korát egészen pontosan sikerült felkutatnom: Bozsó János plébános 1832. július 1-jével (vasárnap) dátumozott levelében arra kéri a veszprémi püspöki helynököt, hogy az Úrnő saját költségén állíttatott Vendel szobrot a következő vasárnap felszentelhesse.⁶² A párkányos talapzatán babérkoszorúval övezett „S. C.” monogram első betűje így minden bizonnyal a Somogyi vezetéknévre utal. A járás helyneveit feldolgozó kiadvány szerint: „Valamikor marhavész volt a faluban, ekkor állították fel a barmok védőszentjének szobrát.”⁶³ Az 1845-ös egyházlátogatás a szobrok indítékáról szólva csak az „Úrnő vallásos buzgóságát” említi, vést nem. Tény azonban, hogy ekkoriban, 1830-tól a Jászságban heves marhavész dühöngött, s éppen a patonaival egy időben állították fel Vendel szobrát pl. Jászárokszálláson is.⁶⁴ A járvány területi elterjedésének ugyan nem jártam utána, de nem elképzelhetetlen, hogy országos méreteket öltött, igazolva az idézett állítást.

Lovászpatonna két köztéri szobra – amint az kiderült – földesúri kezdeményezés eredménye. Fenntartásuk is alapítvány helyett térítvény útján,⁶⁵ úgyszólván családi kezelésben történt. E körülmény mögött véleményem szerint – a hitéletbeli aktivitás őszinteségét nem megkérdőjelezve – azért nyomon követhető a grófi familia tudatos városképfomálói törekvése, mellyel lakóhelyük arculatát urbánusabbá, a környékbéli jelentéktelenebb községeken felülemelkedettebbé kívánták alakítani.

A II. világháborút követő új politikai rend beállta előtt a két szobor nagyobb súllyal volt jelen a helyiek vallási életében. Úrnapi körmenetek alkalmával mellettük is állították fel sátrat, s miközben a plébános imádkozott, virágot hintettek rájuk. Márk napján a búzaszentelési körmenet ugyancsak megállt itt egy imára. Halottak napján gyertyát gyújtottak, hétköznapokon az előttük elhaladó férfiak leemelték kalapjukat, az asszonyok, gyermekek keresztet vetettek. Újabbán a két világháborúban elesettekről megemlékező hősök napján virágot helyeznek talapzatukra.⁶⁶

A környéken egyedülálló a magyar nemzetiségű Ugod⁶⁷ plébániájának előkertjében éppen restaurálás előtt álló Pietà-szobor (8. kép). Köztiszteletre szánták, hiszen a kerítésre merőleges, fallal övezett, három lépcsőfokból álló beugró

⁶¹ ILA – KOVACSICS 1964. 247. Hasonló elismerő szavakat olvashatunk egy 1858-as újságcikkben is: a lovászpatonai „uradalomban a juhászat meglehetősen terjedelemben üzetik, s itt dicséretükre az illetőknek elmondhatjuk, hogy Lovász-Patonán találattik vidékünk legfinomabb gyapja, mely mázsánként 150–160 pfton szokott kelni.” (GERENCSÉR 1997. 13.)

⁶² VÉL Acta Parochialia, Lovászpatonna 36/13.

⁶³ BALOGH – ÖRDÖG 1987. 50.

⁶⁴ GULYÁS 1986. 48.

⁶⁵ VÉL A8 26 Visitatio canonica, 1845. Lovász Patonna

⁶⁶ Horváth Julianna (szül. 1940.) szíves szóbeli közlése.

⁶⁷ A település eddig ismert első írásos említése a 14. századból való. Nevét a Csák nemzetségbeli Ugod bakonyi örökös ispánról nyerte. Vára uradalmi központ a 16. században. A település oppidum (mezőváros) a 17. század közepéig. Előbb a Nádasyaké, majd a század közepén az Esterházyakhoz kerül, akik az uradalmat – jelentőségét visszaszorítva – Pápa várához csatolják. (ILA – KOVACSICS 1964. 380.) Barokk temploma 1753–59 között épült a vár helyén, anyagának felhasználásával, Fellner Jakab tervei szerint. (A Veszprémi... 1975. 277.)

térség vezet talapzatához, így az utcáról közvetlen elérhető. A kettős párkányú talapzaton lévő faragott kő szobor a halott Jézust ölében tartó Szűz Máriát ékes koronával, drapériában jeleníti meg. Érdekesség, hogy a Mária koronáján látható máltaihoz hasonló fémkereszt mellett Krisztus fején is volt kereszt, de ennek már csak függőleges szára látható. A talapzat homlokoldalát keretező álló téglalap alakú mezőbe márványtáblát helyeztek, ennek felirata: „Legszentebb s legfájdalmasabb Szűz Anya könyörögj érettünk 1883”. Ám e tábla pusztán emlékezési célokat szolgál, s a szobor maga jóval, legalább egy évszázaddal régebbi ennél.⁶⁸ Ez viszont módosítja a község történetét feldolgozó kiadvány állítását, ami szerint Lukácsék plébános idején valósult volna meg „a plébánia előtt 1883-ban felállított Pietà elkészíttetése.”⁶⁹ Mindenesetre csak 1819 őszéről találtam rá vonatkozó említést. Materényi Gábor pápai esperes kér engedélyt a püspöktől egy a parókia területén kápolnában elhelyezendő „szomorú szobor” emelésére.⁷⁰ A dokumentum arról nem tesz említést, vajon újonnan készítenék-e a szobrot, netán máshonnan szereznék be. Utóbbira tereli a gyanút, hogy hátsó fele nincs megmunkálva, azaz sík lap. Ezt erősítheti feltételezett kora is. Ugod birtoklástörténetének ismeretében nem zárható ki, hogy a szobor felállításában szerep jutott a Nádasdy, vagy még inkább az Esterházy családnak, hisz feltűnő módon éppen e két földesúri familia jóvoltából büszkélkedhet több nyugat-magyarországi helység hasonló emlékekkel.⁷¹ Mindent összevetve a provinciális barokk szobrászat egyik szép darabjával van dolgunk.

Összegzés

Munkámmal, a képoszlopok és szobrok bemutatásával fel kívántam hívni a figyelmet azokra a hiányosságokra, melyek eddig nem kerültek be a néprajzi szempontú kutatás látóterébe. Mindez a Kárpát-medence térképén – ha kis mértékben is, de – a fehér foltok csökkentését jelenti, s ennyi a közös a hét alkotásban. Több szempontot, melyek mentén együttesen lehetne jellemezni őket, aligha találni. Kizárólag a feltárt adatokból kiindulva, csak elnagyoltan, néhány csoportosítási lehetőséget kiemelve elmondható, hogy különböznek pl. emeltetők társadalmi rangjában, az állítás pontos céljában, s formai jegyeikben úgyszintén vegyes képet mutatnak. Így pedig nem könnyű általános érvényűt megállapítani, ahogy a szobrok esetében ez megkérdőjelezhetetlenül igaz.

Más a helyzet a képoszlopokkal, abban az esetben, ha nem a fenti nyomokon haladva tárgyaljuk helyzetüket. Perger Gyula a kisalföldi képoszlopokkal kapcsolatban ezt írja: „Mivel a katolikus német nyelvterületen a kora középkortól nyomon követhető szakrális építménytípusról van szó, valószínűsíthetjük, hogy

⁶⁸ Rajczy Pál plébános (szül. 1926.) szíves szóbeli közlése.

⁶⁹ VERESS D. é. n. (2000.) 121.

⁷⁰ VÉL Acta Parochialia, Ugod 23/102.

⁷¹ ASKERCZ 1993. 385–387.

a Kisalföld ezen emlékcsoport elterjedési területének egyik legkeletibb sávja.”⁷² Nos, áttekintett képoszlopaink pontosítják e megállapítást, és ezt az „egyik legkeletibb sáv”-ot most már a Bakony Kisalfölddel érintkező előterébe tolják ki. Ezzel együtt a problémát dolgozatom sem kezeli megnyugtatóan, így a képoszlopok közép-európai elterjedtségének meghatározásához még több, német telepessel műlttel rendelkező helység bevonására lesz szükség.

Irodalom

ASKERCZ Éva

1993 Barokk útmenti szobrok Északnyugat-Magyarországon. In: CSERI Miklós – PERGER Gyula (szerk.) *A Kisalföld népi építészete*. Szentendre–Győr 385–394.

A VESZPRÉMI Egyházmegye papságának névtára.

1975 Veszprém.

BALOGH Lajos – ÖRDÖG Ferenc (szerk.)

1987 *Veszprém megye földrajzi nevei*. II. A pápai járás. Budapest.

BÁLINT Sándor

1999 *Ünnepi kalendárium*. II-III. Szeged. Mandala Kiadó.

BARTHA Elek

1990 A szakrális célú határbeli építmények funkcionális kérdései – keresztek, szobrok, kápolnák. In: *Ház és Ember*. 6. Szentendre 219–225.

GERENCSÉR Miklós

1997 *Újdonászi ódonóságok Veszprém Vármegyéről 1857–61-ből*. Pápa.

GULYÁS Éva

1986 *Egy őszi pásztorünnep és európai párhuzamai*. (Adatok a Vendel-kultusz magyarországi kutatásához.) *Megyei Múzeumok Közleményei* 42. sz. Szolnok.

HORVÁTH Endre

1906 *A bakonyalji nyelvjárás*. Budapest. Athenaeum.

HORVÁTH Sándor

1995 *Keresztek, kőképek, kápolnák Vas vármegyében*. In: CSERI Miklós (szerk.) *A Nyugat-Dunántúl népi építészete*. Szentendre–Szombathely 381–414.

ILA Bálint – KOVACSICS József

1964 *Veszprém megye helytörténeti lexikona*. Budapest. Akadémiai Kiadó.

LISZKA József

2000 *Állított keresztényi buzgóságbul*. Dunaszerdahely. Lilium Aurum Kiadó.

MÁRKUSNÉ VÖRÖS Hajnalka

2001 Szabadtéri szakrális emlékek levéltári forrásai. In: S. LACKOVITS Emőke – MÉSZÁROS Veronika (szerk.) *Népi vallásosság a Kárpát-medencében* 5/II. Veszprém 317–329.

⁷² PERGER 1993. 380.

MÉSZÁROS Gyula (szerk.)

1984 *Bakony, Balaton-felvidék*. Budapest. Sport Kiadó.

NÉMETH Adél

1986 *Burgenland*. Budapest. Panoráma Kiadó.

NÉMETH Adél – SZABÓ Lajos

1989 *Pápa*. Panoráma Magyar Városok. Budapest. Medicina Könyvkiadó Vállalat.

PERGER Gyula

1993 *Képoszlopok a Kisalföldön*. In: CSERI Miklós – PERGER Gyula (szerk.) *A Kisalföld népi építésze*. Szentendre–Győr 357–384.

REICHARDT Gyula

1969 *Régi emlékek egy hétszázéves falu életéből*. Történeti adatok Bakonypéterd múltjából főként az 1817–1917-ig terjedő időből. Kézirat. Bakonypéterd.

TÜSKÉS Gábor – KNAPP Éva

1988 *Nepomuki Szent János tisztelete a szabadtéri emlékek tükrében*. *Ethnographia*. XCIX. 330–356.

VERESS D. Csaba

é. n. (2000) *Ugod*. Száz Magyar Falu Könyvesháza. Budapest.

Rövidítések

GEK = Gróf Esterházy Károly Kastély- és Tájélmúzeum, Pápa

VÉL = Érseki és Káptalani Levéltár, Veszprém

Adatközlők

Ezúton köszönöm meg az alábbi személyek segítségét:

VUTKA Hedvig (szül. 1911.), Bakonygyirót

SCHWARCZ József (szül. 1920.), Bakonypéterd

FÖLDING Ernő (szül. 1956.), Bakonyszentiván

HORVÁTH Julianna (szül. 1940.), Lovászpátona

+ RAJCSI Pál, kanonok (1926–2004), Ugod

Tibor Németh

SACRED MONUMENTS AT THE WESTERN EDGE OF BAKONY MOUNTAINS

The author presents two types of small monuments – roadside shrines and sculptures - from the area between Bakony Mountains and the town of Pápa. The edge of Bakony mountains adjoining Kisalföld is populated by inhabitants of mixed ethnicity (German and Hungarian). The inhabitants of German villages, settled among the Hungarian majority in diasporas in the 18th century, developed their outdoor sacred monuments serving their religious life in a different way from the local practice. The most typical of these are the so called roadside shrines (Bildstock).

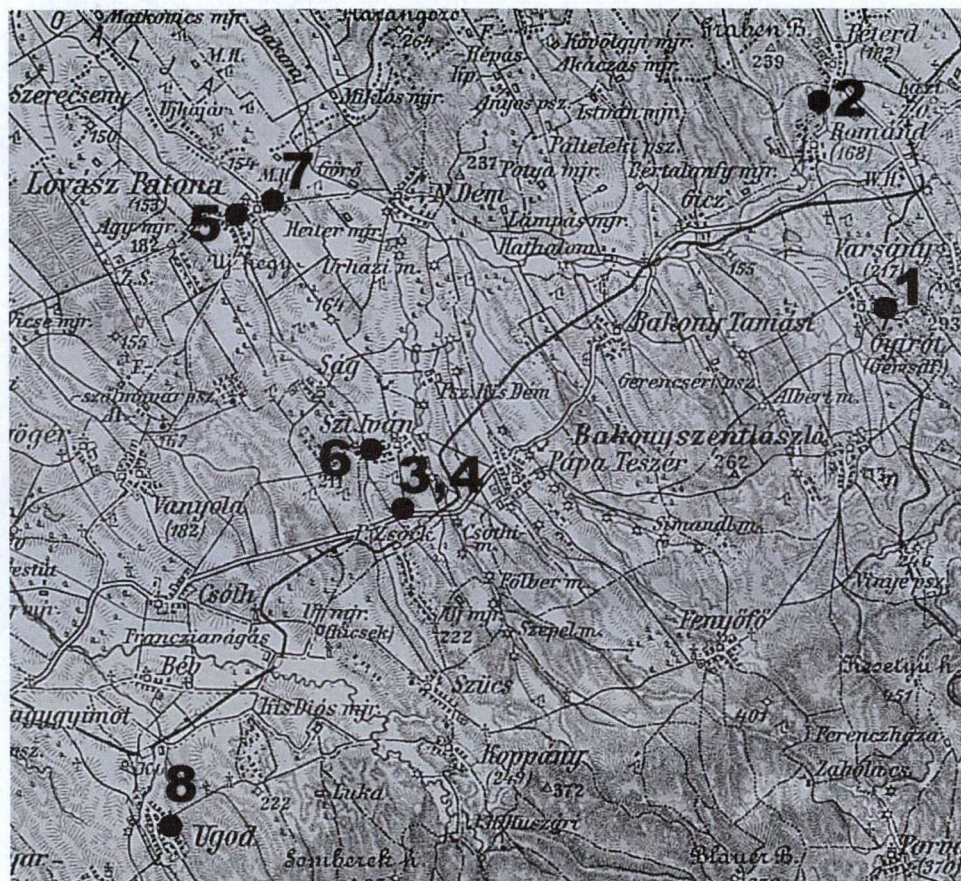
In the Hungarian villages, it was more popular to erect statues of saints besides crucifixes, which are not discussed in this paper. The statues of Saint John of Nepomuk, Saint Wendelin and Pietà statues presented here enrich the knowledge of how the veneration of saints spread in Hungary with additional material.

The social status of the persons who have erected the monuments is also varied: in German villages (Bakonygyirót, Bakonypéterd, Bakonyszentiván), the roadside shrines were raised by local inhabitants, while in the Hungarian villages (Lovászatona, Ugod) the statues were erected with the encouragement of a church dignitary.

The study based on interviews, data from archives and literary sources presents the geographic environment, architectural and iconographic characteristics of the monuments, the story how they were erected and customs connected to them. The main achievement of the study is that it extends the area where roadside shrines have spread further eastwards.

A tárgyalt kismérlékek elhelyezkedése a III. katonai felmérés (1872–1884) térképén.⁷³

⁷³ A térképen eredetileg csak a három képoszlop van jelölve, a többi szobrot a teljesség kedvéért magam jelöltem be. A számozás a képek számozásával megegyező.

A fényképfelvételeket – a jelzettek kivételével – 2004-ben készítettem.

1. kép. A bakonygyiróti képoszlop.

2. kép. Képoszlop Bakonypéterd és Románd között.

3. kép. A bakonyszentiváni képoszlop jelenlegi formájában.

4. kép. A bakonyszentiváni képoszlop 2003 előtt. Felv. készítette: Ilon Gábor, GEK 7002–7006/1986

4.1. kép. A fülke és tartalma Pápateszér felől. Felv. készítette: Ilon Gábor, GEK 7002–7006/1986

4.2. kép. A fülke és tartalma a főút felől. Felv. készítette: Ilon Gábor, GEK 7002–7006/1986

4.3. kép. fülke és tartalma Bakonyszentiván felől. Felv. készítette: Ilon Gábor, GEK 7002–7006/1986

5. kép. Nepomuki Szent János szobra Lovászpatonán.

6. kép. Nepomuki Szent János szobra Bakonyszentivánon.

6.1. kép. A szobor oldalnézetben.

7. kép. Szent Vendel szobra Lovászpatonán.

8. kép. Az ugodi Pietà.